

ІВАН ЛЕВИЦЬКИЙ-НЕЧУЙ.

(Спроба психоаналізи творчості).

ВАЛЕРІЯН ПІДМОГИЛЬНИЙ.

Психоаналіза творчості письменника в наших умовах праця ще дуже невдячна. Психоаналітичне знання у нас ще так мало поширене, що навряд чи можна сподіватись на успіх такого заходу в читача. Те, що ім'я Фройда всі знають і здебільшого лають, ніяким способом не свідчить за обізнаність із самою наукою його. Навіть ті, що часом виступають з оцінкою психоаналізи на сторінках преси, частогусто виявляють таке глибоке нерозуміння її, що його можна пояснити тільки незнанням речі або безоглядною упередженістю до неї, якщо, частіше, не побднанням обох цих випробуваних у критиці засобів. І коли незнання не можна ніколи виправдати, то упередження проти психоаналізи так глибоко сягав в людську психіку, що його, до певної міри, можна назвати природнім. Бо психоаналіза єсть „аналіза глибин“, болюче викриття всього схованого в темряві джерел людського ества. І те, що вона появяє перед очі, здається, на перший погляд, таким гидким, страшним і негідним людині, що перша реакція на її твердження рідко коли не буває гостро негативна.

Але й це не було-б чимсь небезпечним, коли-б за ним ішло поглиблення знання й наслідком цього погодження з неминучим. Та, на жаль, „людська натура так створена, що має нахил уважати за неправдиве те, що їй не подобається; тому й легко буває їй добрати аргументів, щоб підперти свою огиду“¹⁾—тоб-то людині властиво, крім мислетворного ставлення до речі, ще й витворювати забобони, що перед ними логічні міркування безнадійно пасують.

Психоаналіза в своїх дослідах неухильно додержує основного свого твердження: в психічному житті людини немає ні випадковостей, ні дрібниць. У своїй автобіографії¹⁾ Левицький пише: „тоді був гарячий час у руській (російській) літературі: вийшов „Базаров“ Тургенева“... Звичайно, твір Тургенева звався і зветься „Отцы и дети“, а Базаров—тільки один із його героїв. Левицький помилився, забув справжню назву твору. Чому? Чому саме Базаров, а не Кірсанов? Звичайно такого питання не ставлять—ну, забув чоловік випадково, це-ж трапляється всякому. Але-ж не забув Левицький назв десятка творів, які наводить на попередній сторінці і в цій помилці, як побачимо далі, увесь Левицький, уся його творчість і доля.

Ак. С. Ефремов, аналізуючи життя і специфічні сторони творчості нашого письменника, робить висновок, що останні причини їх лежать у його вдачі. З цим не можна не погодитись, але можна цим не задовольнитись. Бо вдача людська сама з себе не єсть щось елементарне, а потребує як-найважливішого розшифрування. І якщо в плані дослідів ак. С. Ефремова вдача цілком поправно становить останню інстанцію з'ясування, то в плані психоаналітичному вона сама стає за перший об'єкт дослідження. Бо психоаналіза в гаузі мистецтва, отже й літератури, якраз і має на увазі викрити ті несвідомі джерела, що живлять артиста й дають йому перший імпульс до творчості, визначити похо-

¹⁾ Dr. S. Freud. Introduction à la psychanalyse. Paris, 1924, p. 34.

¹⁾ Ак. С. Ефремов. Іван Левицький-Нечуй. „Слово“, 1925, додаток. На цю автобіографію письменника і на вельми цінну працю ак. С. Ефремова ми будемо раз-у-раз далі посилатись, зазначаючи тільки сторінки.

дження його хисту, установити, яке несвідоме своє бажання, яку свою несвідому фантазію здійснює артист в образах художнього твору¹⁾.

І коли ми спинились на Левицькому, то, з одного боку, тому, що він тепер уже мертвий (аналізувати живого—небезпечна й жорстока річ!), а з другого, цей письменник для психоаналітичного досліджу аж надто яскравий, хоч і який далекий у творах і житті своєму від тієї вульгарної сексуальності, що до неї, як думає багато-хто, психоаналіза злочинно намагається все звести²⁾.

Психоаналітичні дослідження потребують не тільки вивчення творів письменника, але і його біографії в широкому розумінні цього слова. Конче треба знати не саму „офіційну“ частину його життя, а і його інтимний побут, різні деталі та дрібнички його вдачі. Цей матеріал про Левицького розроблений надзвичайно кепсько. Крім названої вже книжки ак. С. Єфремова, де, крім автобіографії Левицького, наведено ще кілька листів його до П. Стебницького, ми не маємо друкованих ні листів його, ні його споминів, ні споминів про нього. Деякі подробиці ми почерпнули з тих матеріалів, що готує до друку Ю. Меженко в одному з томів збірки творів Левицького (ДВУ) і за ласкавий дозвіл використати їх перед друком складаємо Ю. Меженкові глибоку подяку. А проте, один з найважливіших періодів життя письменника—Кишинівський,—що безперечно мав величезний вплив на його творчість, деякі дрібніші інциденти й значущі дати так і лишились для нас темними. На щастя, сама автобіографія Левицького, характеристика його у ак. С. Єфремова і решта наших відомостей про нього дають цілком достатній для психоаналізи матеріал, і наслідки її всі дальші відомості про письменника можуть тільки поглибити та в'яскравити.

Цілком слушно зауважує ак. С. Єфремов, що „біограф такої людини, як Левицький, повинен одкинути від себе спокусу глянути на це не мудре зверху життя просто; повинен сам завдати собі труднації розгадати та внутрішнього сфінкса, що безперечно під цим супокоєм та поміркованістю лагідного дідуся крився“ (ст. 10; підкреслення наше. В. П.) Цей „сфінкс“, як побачимо, саме й був того порядку, що з ним мав справи цар Едіп.

Як лікар насамперед кладе руку на пульс, так ми скеровуємо всю свою увагу на Едіп-комплекс письменника³⁾. В ньому—і тільки в ньому

¹⁾ Розміри цієї статті дають змогу проаналізувати тільки вдачу письменника і загальні, зв'язані з його творчістю, питання. Ні самих його творів, ні специфічного передомовлення авторських комплексів у них висвітлити не можемо.

²⁾ Передусім, звісно, не все, по-друге, сексуальність психоаналізи це не сексуальність публічного, а по-третє, цікаві речі в цього приводу говорить Фройд: „я знаю, що мое підкреслення ролі сексуальності... стало відоме в широких колах суспільства. Але я знаю також, що обмеження й точніші визначення мало-що допомагають у широкій публіці. Загал зберігає в пам'яті тільки небагато-що і з наукового положення запомінає саме початкове ядро, утворює собі з нього легко затямлювану крайність“. З. Фройд, *Методика і техніка психоаналізу*. ГІЗ, 1923, ст. 27.

³⁾ Розуміння Едіп-комплексу належить до найважливіших тверджень психоаналізи. Дитина в своєму розвитку неминуче переживає долю царя Едіпа, що йому сам фатум судив забити свого батька й одружитися з матір'ю. Хлопець „виявляє дві психологічно різні прихильності: прихильність до матері, як до суто сексуального об'єкту, та ідентифікацію з батьком, що в очах дитини стає зразком до наслідування. Обидва ці почуття існують якийсь час поруч, не впливаючи одне на одне й одне одного не турбуючи. Але в міру, як психічне життя прагне до уніфікації, почуття ці зближуються, стикаються, кінєць-кінцем, із цього збігу виникає нормальний Едіп-комплекс. Хлопець постерігає, що батько стоїть йому на дорозі до матері, тоді його ідентифікація з батьком набуває ворожого відтінку й зливається, зрештою, з бажанням заступити батька, навіть коло матері“. Dr. Freud. *Psychologie collective et analyse du moi*. Paris, 1924, p. 57—58. Прекрасний зразок Едіп-комплексу з перенесенням на сестру й дальшим розвитком гомосексуальності дає Panait Istrati в повісті „Kyra-Kyralina“ (в рос. переклад).

ми повинні шукати тих імпульсів, що зумовили як саму його творчість (сублімація витисненого libido), так і її напрямок. А Едіп-комплекс у Левицького напрочуд виразно виявлений. Батько виступає в автобіографії письменника чужою, далекою істотою: „він... було зачиниться в своєму кабінеті, лежить та все читає книжки та газети або пише проповіді. Малими ми не сміли заходити в його кабінет і бачилися з ним тільки за обідом та вечерою“...¹⁾

Непереможне бажання дитини бути таким, як батько, поклато небиті сліди на все даліше життя Левицького. „Жив Левицький анахоретом“, пише ак. С. Єфремов, тоб-то так само замкнено, як і батько. Так само, як батько проповіді, писав і Левицький, „зачинившись у кабінеті“, свої повісті. І навіть журнали читав, хоч по суті ними ніколи не цікавився, бо систематично спізнювався з „Вістником Європи“ на цілий рік. З дитячого копіювання батька випливають також і деякі чудноти вдачі письменника, що їх ми далі розглянемо детально в иншому звязку.

Другий полюс дитячого ставлення до батька в інцесті—ворожість—стає перед нами аж надто яскраво: ...„через це батько якось одіпхнув нас од себе, і ми вже й великими держались од нього осторонь і не горнулись до нього так, як до матери“. Це відчуження було таке наявне, що сам батько, за Левицьким, часто казав: „що це таке, що до мене якось не горнуться діти? Я їх і люблю, я у всьому їм наставаю, а вони неначе одвертаються од мене“...

Коли Левицький не може стриматися, щоб не відзначити фізичної хиби в батька—„мій батько був дуже заїкуватий і з трудом міг говорити“...—то для матери йому просто не вистачав позитивних фарб: „мати моя була висока на зріст, весела, проворна, говорюча та співуча“... Пристрасна любов до неї брентить у всьому присвяченому їй уступі. І в кінці його, без ніякого звязку з попередніми рядками, Левицький підкреслює: „я був найстарший з усіх дітей, і мати мене дуже любила“.

Любов до матери зосереджує на собі все чуття дитини. Потрапивши на сьомому році життя в науку до материного брата в Богуслав, він тужить за матір'ю з усім палом закоханого: „мене брала страшенна нудьга за домом, за матір'ю. Було надвечір дядько Євтроп з другим дядьком Дорофеем співають українські пісні.. Вони співають та жаю мені завдають, (а) я в кімнаті було цілий вечір плачу за матір'ю“...

І в світлі міцного Едіп-комплексу письменника нам стають ясні чудноти самої його автобіографії. В мій бо він часто спинається на епізодах і постатях, що, на перший погляд, адаються заматод епізодичними. Але нічого нема випадкового! Ретельно й любовно присвячує, напр., Левицький довгий уступ вдові Гапці Шульжисі, що доглядала школярів в чомусь ніби бурса при богуславському монастирі. „Вони (Гапка Шульжиха та її небога. В. П.) варили й пекли для нас, обпирали нас, доглядали дуже совісно, що-суботи мили нам усім голови, видавали сорочки, і все це робили без усякої плати од монастиря і од наших батьків“. Ми не маємо жадних инших відомостів про чесноти Гапки Шульжихи, крім цих дитячих спогадів; минаємо й те, що Гапка була з тих молодичь, які служать „за спасення душі“ і живуть у монастирі, „не зважаючи на те, що монастир був чернечий, а не панянський“—нам найголовніше, що дитячий інцест Левицького ступає вже на шлях розв'язання, знайшовши замість матери об'єкт, на який переносить своє libido, по-дитячому, за вознішньою подібністю: мати доглядала, обпирала й чесала—і Гапка це

¹⁾ Підкреслення в автобіографії письменника скрізь наші. В. П.

саме некорисливо робить¹⁾. Та й сам Левицький далі пише: „вони доглядали нас, як може доглядати одна мати“. Згадка про Гапку Шульжиху, випадкову постать його дитинства, виразно свідчить, що Едіп-комплекс письменника простував шляхами „нормальної“ людини, але... коли б далі так по нормальному йшлося, то не вийшов-би з Левицького письменник.

Так само зрозуміла стає і друга постать, уже чоловіча, що про неї Левицький теж зберіг дитячий спогад—це такий собі „странник“ Савелій, один з безлічи юродивих, що блукають з монастиря до монастиря. Характерно, що цей Савелій „був з того самого села, що (й) наша хазяйка“, тоб-то Шульжиха. Не важко зрозуміти, що цей Савелій у дитячій фантазії малого Левицького, яка ототожнює речі за дуже поверховними принципами подібності й контрасту²⁾, заступив, поруч Шульжихи-матери, місце батька. „У його була чорна хвороба“—батько-ж був недорідка (подібність); „він усе жартував, усе приказував та говорив віршами“—батько-ж ніколи не жартував, навіть говорити майже не міг (контраст); „він думав, що в ньому сидить злий дух“—такого „дівола“ садовить уява дитини і в батька, в це живе вособлення всякої можливої могутності (батькові з „Кайдашевої сем'ї“ теж привиджуються чортенята)

І стався такий випадок: вночі прокидається дитина з переляку—„чую—щось важке впало з лежанки в кухні,—то впав Савелій. Він страшно хріп та стогнав: з ним сталась чорна хвороба. Я з переляку трохи не зімлів“. Злочин царя Едіпа, такий бажаний, осередок усіх несвідомих дитячих прагнень, доходить свого здійснення. Батько впав, батько вмирає. Вся свідомість дитини мобілізується, щоб витиснути, затамувати задоволену від здійснення свого найпакішого бажання несвідомість, і наслідком цього активного конфлікту—переляк і майже знепритомнення. Це відомий шлях усіх невроз страху. І коли в перенесенні дитячого libido нашого письменника з матери на доглядальницю ми вбачаємо певну ознаку того, що з Левицького могла бути звичайна собі „нормальна“ людина, то в цьому перелякові від конання уявного батька маємо небезпечний прояв можливої неврози. Але сталась подія, що штовхнула його на третій шлях, що ним він ішов незмінно до кінця: на тринадцятому році його життя померла мати.

Нам невідомі достотно причини її смерті, і ми не можемо судити, чи дійсну правду, чи тільки уявну переказав Левицький: „Вона мала дві пари близнят... це підірвало її міцне здоров'я, вона почала після того слабувати і швидко вмерла“,—з нас досить того, що сам письменник так думав. Мати померла через дітей, причина дітей—батько. Батько, отже, вбив матір!

У цьому загостренні Едіп-комплексу сходяться всі ниточки розуміння і самого Левицького, і його творів. Libido дитини спиняється на своєму першому об'єкті, на першій коханій, що нагло й трагічно загинула. Ніколи за все довге життя письменника його libido вже не повернеться на іншу жінку—воно „защикнуто“, непереможно фіксоване. Кохання, те звичайне людське брудно-прекрасне почуття—заборонено йому довіку: тільки перше незаймане чуття й непорушна вірність домовині матери живитимуть через усі роки його дух. Вияв цього могутнього сконденсованого чуття і єсть його творчість.

Але таке яке воно єсть—кровомісне в своїй основі—це чуття лиши-

¹⁾ „Несвідомо ототожнює матір, виховательку, годувальницю й добру помічницю“... (Найфельд).

²⁾ У психоналізі більше, ніж де, доводиться числитися з тим, що крайності збігаються. Це—основне правило первісного, отже й дитячого, мислення.

лося-б у витиснених глибинах несвідомого. Щоб дістати апробацію свідомости, воно мусіло прибрати иншого змісту. І реальну матір у Левицького, як і в багатьох инших творців, заступає мати-природа.

„Особливо любить Левицький спинятися на картинах та з'явищах природи“... пише ак. С. Єфремов (ст. 135). Додамо: описи природи—це найкраще з того, що вмів Левицький. Адже-ж героїв своїх він ніколи не описував так уважно, так любовно, як саме матір-природу. Не то твори свої, навіть автобіографію він починає з опису! Бо змальовуючи природу, він промовляє до згубленої коханої нени, перебираючи лист на дереві, він милується її косами, співи пташині—це вона співуча, дугасте небо—її живодайне лоно. Любов брентить у його описах, одна, перша й остання любов. На тьмяному тлі його повістей описи зринають блискучими цятками, бо й справді „де припливає libido—там стає світло й тепло, де зникає воно—заходить ніч“ (Віттельс).

До творчости Левицький звернувся після видимого вагання. Ще за академічних років у нього з'явилась „думка писати оповідання українським язиком для „Основи“, але, на жаль, „Основа“, як на те, „перестала видаватись“. Справді почав він писати, будучи за вчителя в Полтаві, але потай, боючись, мовляв, службових ускладнень. Зрештою, 1868 року з'явились друком його перші твори під псевдонімом Нечуя. Певна річ, за цим „припиненням“ „Основи“ і за „страхом начальницьким“ стоїть не хто инший, як батько, вічна свідомість „гріха“ перед ним у інцестуозно-зв'язаного. Навряд чи становище українського письменника-службовця багато покращало 1874 року, коли Левицький почав підписувати свої твори власним ім'ям! Ми не знаємо, коли помер батько Левицького, але цілком певні, що 1874 року було вже по ньому, бо за псевдонім ховався Левицький передусім від батька. Про його писання „навіть не знали ті товариші, що жили зо мною на одній квартирі, не знав батько, хоч ще до його смерті вже були надруковані в „Правді“ (не на „Основі“—ж справді світ клином зійшовся! В. П.) перші мої повісті“. Ми ще повірили-б Левицькому, коли-б він таївся тільки від товаришів, але критися від батька, якого він сам малює людиною з міцними й виразними українськими симпатіями—це вже річ зовсім непевна!

І самий псевдонім той „Нечуй“, тоб-то: не чу й—аж надто показовий. З цього псевдоніму, викликаного страхом перед батьком, пішов луною шиплячий звук (ш-ш-ш!) і в другому його псевдонімі (Баштовий), і в назвах його найголовніших творів—„Микола Джеря“, „Бурлачка“, „Кайдашева сім'я“, „Причепя“, „Живцем виховані“, „Пропащі“...

Перш, ніж висвітлити деякі важливі загальні питання що-до творчости й поглядів Левицького, спинімося на особливостях самої його вдачі. Вгорі ми вже зазначали, що певна частина їх виникла наслідком дитячої ідентифікації письменника з батьком¹⁾. Ці риси скопійованого батька були підсилені й до них нові були додані від тієї особливости нашого письменника, яка в психоаналізі має назву аналеротизму²⁾. Акуратність, ощадність та упертість суть питомі, всім аналеротикам притаманні—риси. І якраз ці риси властиві цілком і Левицькому. Характеризуючи життя і вдачу його, ак. С. Єфремов пише: „жив Левицький

¹⁾ Кожен батько для кожної дитини єсть ідеал („ідеал—Я“). І коли через інцестуозну ворожість цей ідеал зовні руйнується, то внутрішньо він ідеалом лишається, перетворюючись у сумління та правила поведінки.

²⁾ Аналеротизм—одні із найяскравіших проявів інфантильної (дитячої) сексуальности, що полишає глибокі сліди на вдачі людини за певних конституціональних передумов. Докладно про це див.: S. Freud, E. Jones, Hattinberg, Sadger. Психоанализ и учение о характере. ГИЗ, 1923.

анакоретом у пам'ятному будиночку Сегета... жив там цілі десятиліття, займаючи дві невеличкі світлички у флігелі... Усе в тій господі було якесь чистеньке, мініатюрне, починаючи від самого господаря, раз-у-раз акуратно вбраного, методичного і в розмовах, і в учинках, навиклого на якесь розмірене, майже машинове життя... В наперед визначені години Левицький сів за свій стіл до писання, регулярно даючи кожного року по одній більшій повісті й кілька дрібніших оповідань. Так само у визначені години він читав і читав усе ті-ж самі видання, напр. „Вістникъ Европы“, регулярно опізнюючись на рік. У визначені години й завжди в тих самих місцях... ви могли його зустрінути на прохідці з неминучим, хоча-б і не вимагала того погода, парасолам у руці,—і цю прохідку він робив тільки як „моціон“, без якоїсь практичної мети“... (ст. 41, підкреслення наші, В. П.).

Відомий-же факт, що Левицький і з свого ювілею пішов о 10 год., щоб не порушити своєї звички об цій годині лягати спати, так що святкування кінчалось уже без ювілянта! Та й після ювілею він бурчить на ті турботи, що завдало йому це свято. Точно перерахувавши всі приносики, що він дістає, Левицький пише в листі до Стебницького: „трохи це все мені надокучає. Воно то й честь велика, але клопоту доволі“... Таким самим виступає перед нами Левицький і в спогадах його внуки¹⁾: „що-до звичок, то дід був людина дуже акуратна, жив по годинах“.

Третій неодмінний член амалеротичної тріади—упертість—має в Левицького блискучий вираз у його запеклому обстоюванні наперекір всьому і всім своєї власної ортографії. Але як ця упертість у нього переходить належні їй межі, набираючи ознак настирливої ідеї, то ми розглянемо її докладніше в іншому зв'язку.

До цієї загальної характеристики Левицького, як яскравого амалеротичного типу, додамо кілька дрібніших, але показових рисочок. „Листів писав мало та й неохоче“, повідомляє ак. С. Єфремов (ст. 9). „Найяскравіший і найхарактерніший приклад (прояву амалеротизму. В. П.) дає нам... писання листів... Люди, описаного вгорі типу, почувають у собі що-до цього надзвичайно міцну затримку, і вона ще більшає, коли в бажання взятися за певний лист“ (Jones). „Був дуже скупий—економив гроші“, повідомляє нас онука. Скупість на гроші є не тільки дальший розвиток ощадності, але й становить цікаву сублімацію дитячого інтересу до своїх екскрементів²⁾. Одна з найхарактерніших рис амалеротика є дбання за функції свого шлуку, і отой згадуваний угорі „моціон без якоїсь практичної мети“ має з цим великий зв'язок. Своечасність заживання їжі теж сюди стосується. „Коли-б ви зайшли до нього між 4 та 5-ю годинами“, пише ак. С. Єфремов „ви мусіли-б подождати господаря, бо він конче тоді обідав“... (ст. 42). Ця дбайливість за шлунок доходила в Левицького справді комічних форм. 1912 року М. Коцюбинський лежав у Києві хворий в університетській клініці, і Левицький пише до нього в листі³⁾: „їздив я до Вас, мене не пустили до 3 години. А в нас з 3-ої вже обідають“...—і вернувся наш Левицький додому, так з Коцюбинським і не бачившись! І, зрештою, щоб запобігти можливим чи дійсним закрепам, дід „вечером їв своє улюблене кисле молоко або ряжанку“, зазначає онука⁴⁾.

¹⁾ Відомості беру з листа Великохатька до Ю. Меженка.

²⁾ Див. про дівноманітну символіку екскрементів у S. Freud, E. Jones. „Психоанализ... и учение о характерах“, ст. 36—39.

³⁾ Цитуємо з копії, що в архіві Ю. Меженка.

⁴⁾ У вдачі Левицького можна постерегти й сліди інших проявів інфантильної сексуальності: витиснений ексгібіціонізм (своїх нечисленних одвідувачів він приймав „у чи-

Переходом від аналеротичних рис у вдачі Левицького до тих його особливостей, що становлять наслідок його міцної фіксації на матері й нахилів до ідентифікації з нею (гомосексуальні нахили)—буде його підвищена любов до квіток. Він їх ростив, поливав і доглядав, безжально ганяючи з грядок курчат¹). З того-ж таки листа Великохатька ми дізнаємось і про інші рисочки вдачі Левицького, що їх не можемо поставити на якийсь інший рахунок: „Ів. Сем. більше любив балакати з бабами, ніж з чоловіками, бо краще вмів заставити (їх) повести розмову в бажаному напрямі“—тоб-то з бабами йому легше було знайти спільну мову, і з цієї, суто-бабської, властивості його й народилися потім не тільки знамениті його „Баби“, але й багато інших жіночих поstatів його творів.

Крім того Левицький „кожної неділі обов'язково ходив до церкви у виштитій сорочці“. Сам з себе Левицький не був якийсь там церковник, „Християнства“ Шатобріяма не міг і до половини дочитати (Автобіографія), київській церкви, як він сам пише, просто суму на нього наганяли своєю темрявою та „закалубками“,—так зате-ж „мати моя була дуже богомільна; як часом через роботу не встигала до церкви на службу в великі празники, то плакала, постилась до плащаниці трохи не цілий день, а за нею і я малим постив“... (Автобіографія). „Цікавився уборами молоді, жінок, бабів, та дідів“, розповідає далі онука: „прийшовши з церкви, залюбки ділився з домашніми, хто і як був одягнений“... І наприкінці ще один штрих—„найменшим небожам любив розповідати кавки“...

Звертаючись до деяких загальних питань, що повстають у зв'язку з творчістю Левицького²), відзначимо передусім, що хист його не вазнав розвитку—„виступає він готовим, з усіма сильними й слабкими сторонами свого таланту“ (ак. С. Єфремов). І коли ак. С. Єфремов пише: „умовність скувала в ньому бистрого й спостережливого чи—як він любив говорити—кмітливого обсерватора і спинила лет його творчости на перших (тоб-то дитячих. Підкреслення скрізь наші. В. П.) враженнях буття, поза які так і не пощастило йому вибратись“—то походження цієї „умовности“ нам цілком ясне і... неминуче! Цілком влучно також зауважує ак. С. Єфремов, що Левицький справляв враження найвної, але милої дитини—наш письменник не тільки на старості, коли здитинюватись природньо, а й через усе життя своє був дитина, замкнена в межах дитячих фантазій та комплексів.

Не яка інша причина лежить в основі й тієї риси творчости Левицького, що її ак. Єфремов називає „локальністю“—„околиці Роси, типи надрослянського селянства, картини природи—оце найкраще, що він давав у своїх творах і що йому давалось... Це справжній співець Роси... Один куточок України заповонив йому всенюку істоту... Бо це був той куточок, де витає дух його матери, це край, де жила та, що навчила його любити. І Левицький обожнював Рось до дурниць. Він не тільки любив купатись у ній (мати в дитинстві водила!), але й „був упевнений,—переказує онука,— що вода в Росі—це ліки для його організму“. Навіть більше—

стенському шляфроці, але конче в комірчиках і галстугі“, пише ак. С. Єфремов) та витиснену оралеротіку („хмільного не вживав зовсім“, повідомляє онука).

¹) Це кілька разів підкреслює онука в згаданому листі Великохатька. Порівн.: „дитина знаходить у природі численні докази своєму поглядові, що прекрасні речі можуть виростати із смердючих речовин, напр., квітки з угнобного ґрунту; в цьому корениться характерна для дівчат пристрась до квіток“... (Jones).

²) Торкаючись тут з цих питань найголовніших і в загальному аспекті, полишаючи деталізацію та поглиблення для психоаналізи самих творів письменника.

на підставі інших відомостей Ю. Меженко розповідав нам, що Левицький міцно тримався думки, ніби вода в тій Росії... йодиста!

Але найцікавіші все-таки літературні його погляди. Коли навіть за наших часів думку про непотрібність російської літератури для українців мало-хто сдважиться висловити, то минулого століття вона й зовсім здається диковиськом. А саме її Левицький обороняв, обгрунтовував і доводив. Він не вагаючись писав: „великоруська література для України має вартість тільки одкидну (негативну. В. П.), а не покладну (позитивну В. П.), а на такому коні—далеко не заїдеш при сучасних завданнях європейських літератур“¹⁾. Звичайно, не обставини, не багатства української та убозтво російської літератури, не якісь максималістські націонал-революційні погляди—революціонер, до речі, з Левицького був ніякий—могли зародити йому таку думку: вона жилася в Левицького з того самого джерела, що і його творчість взагалі. Через виключну фіксацію його на матері ми маємо виключно суцільне пережесення його сублимованого libido на літературу. „Він жив тільки в літературі й літературою; всі інтереси його були тут і поза літературою не було в нього нічого, не було навіть особистого життя“ (ак. С. Єфремов, ст. 60). Річ видима, для Левицького важма не література „взагалі“, а конкретна, писана мовою його коханої матери. „По-великоруськи мати зовсім не вміла говорити“, каже Левицький, і ми надзвичайно вдячні йому за цю вказівку. Тим-то великоруське—це одкидне, а покладне—тільки українське!

І мова українська для нього зовсім не байдужа—він рішуче за ту мову, якою говорила його мати, бо це-ж, звісно, „найнародніша“ з можливих українських мов, найкраща і єдино-припустима. Лицарем без страху й догани виступив Левицький в оборону її, але... несвідоме не різнить великого від малого!

Несвідоме знає тільки свій об'єкт. Воно—чіпке і, вхопившись якоїсь дрібнички, обертає її в *idée fixe*. І коли в думці про непотребу російської літератури ми можемо вбачати хоч відвагу, то в його настирливому обстоюванні „власного“ правопису щось мише бачити, як не симптом неврозу—наврод чи й можна.

Він обороняв той свій правопис тупо, обмежено й затято. Його листи повні напосідливих доказів, підозри й загрози. Пишучи хворому М. Коцюбинському з приводу виходу в світ збірки „Сь потоку життя“, Левицький недвозначно натякає, що він уже „був заарештував „Рибалку П. К.“, виданого для народа й попсованого на галицький лад „Віком“—і далі рішуче заявляє: „либи не Ваше ймення стояло на книжці... просто попросив-би видерти з книжки (своє оповідання. В. П.) і знищить...“, вимагає навіть приліпити до книжки „етикетку“ і на ній зазначити, що все це помилки коректора, інакше він апелюватиме до публічної opinio в газетах, загрожуючи цим підірвати поширення книжки... „А мовчать я не буду, як не приліплять етикетки“—кінчає він, і злоба вже брентить у його рядках.

Йому привиджується змова наддніпрянців з галичанами, з метою попусувати народню мову, він певен, що С. Єфремов спеціально їздив для цього в Галичину й „дав слово, не спитавши нікого“. То дарма, що це була „чистісінька фантазія“, як каже сам ак. С. Єфремов, але Левицькому маряться підступи й шахрайства. „Це не Ви самі писали лист“, відповідає він П. Стебницькому, з яким провадив епістолярну полеміку в справах правопису.—„Я бачу по стилю. Початок і кінець Ваш. Решта—не ваша. Це лист або Лотоцького і його київського кружка, що мене бой-

¹⁾ Цитовано за ак. С. Єфремовим.

котує“¹⁾... Отак засліплений своїм власним завзяттям, він посилав двома мовами (французькою та російською) листа до уповноваженого Англійського Біблійного Товариства в Берліні, Морінгсона, застерігаючи його що-до цінности „галицької“ говірки, якою те Товариство Кулішів і його переклад у Галичині видало... І в останній волі людини, в своїй духівниці, спеціально для того писаній, він урочисто заповідає на віки-вічні друкувати свої твори своїм отим правописом, і—річ певна—коли-б його сила, заляв-би всіх теперішніх видавців, заарештував-би всі свої теперішні видання, бо-ж мова українська в своєму розвитку, ввібравши в свій живий струмінь утвори письменника, відкинула всі претенційні домагання невротика.

Ми не маємо зараз змоги розглянути, як позначилось несвідоме письменника на його творах, які образи й постаті воно обрало, щоб хоч складними манівцями через свідомість здобути собі задоволення, але спинімось хвилинку на постаті його „Бурлачки“. Вона втопила свою дитину. „Не діждеш ти, щоб я годувала твого сина“, промовляє вона до батька і кидає дитину з кручі в річку—не важко догадатись, що ця річка—Рось. Це дітогубство минає матері зовсім безкарно і від письменника, і від людського закону. „Сміливість Нечуя-Левицького гідна всякого подиву й пошани“, пише з цього приводу А. Ніковський у вступній статті до „Бурлачки“, і далі висловлює здогад, що тут ми „маємо до діла з певною системою в світогляді письменника, підстави якої треба гіпотетично шукати у вдачі самого Левицького, безженного парубка, аскета, самотника й відлюдника, що мабуть не зглябив усеї сили матернього почуття“... Це справді гіпотетично!²⁾ Навпаки, якраз, „зглябив“ Левицький оте матерне почуття, зглябив до останньої міри, і саме в „Бурлачці“ виступає він месником своєї, від двох пар близнят померлої, матери.

Це він, „людина чесна, моральна й сумирна“, привів Василю до святої Роси, поставив її на скелю, це він її руками справив кару, він на уста їй двічі поклав прокляття: „не діждеш ти, щоб я годувала твою дитину“—і в цьому рефрені до помсти нам чути голос його несвідомого, що знає, наперекір усякій моралі, тільки один первісний закон: око за око, і зуб за зуб.

¹⁾ Цитовано за ак. С. Єфремовим.

²⁾ Дивна річ! Поруч цієї виразно суперечної з психоаналізою гіпотези про ставлення Левицького до „гріха“ своєї героїні, у А. Ніковського в тій самій передмові трапляються дуже „психоаналітичні“ зауваження; зокрема, тлумачення розв'язки цієї повісти („я заколав самого Левицького в Василю й поженив їх під псевдонімом Митальчевських“, як каже він у передмові до „Двох москвов“) — брентить, мовляв, цілим психоаналітичним прозрінням.